

จากวัฒนธรรมชุมชนสู่ประชาสังคมในรวมเรื่องสั้นชุด
ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน ของวีระ สดสังข์
From Community Culture to Civil Society in Weera Sudsang's
Khwam Mai Aw Nai Khong Khon Mai Aw Nai:
A Collection of Short Stories

ชนิตตา โชติช่วง¹
Chanitta Chotchuang
สรณัฐ ไตลังคะ²
Soranat Tailanga

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารวมเรื่องสั้นชุด *ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน* ผลงานของวีระ สดสังข์ ที่เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2536–2541 ผลการศึกษาพบว่า รวมเรื่องสั้นชุดนี้แสดงให้เห็นการเกิดวาทกรรมใหม่เพื่อต้านวาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่มุ่งพัฒนาวัตถุและการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้การแบ่งปันทรัพยากรในชนบทเป็นไปอย่างไม่เป็นธรรม ส่งผลให้เกิดความยากแค้นของประชาชนในชนบท รวมเรื่องสั้นชุดนี้เสนอภาพแทนวิถีชีวิตชาวชนบทที่เรียบง่ายและการดิ้นรนเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมมา ในขณะที่ผู้เขียนได้เสนอสภาวะความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนและประชาชนด้วยกันเองอันเนื่องมาจากนโยบายของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน ทำให้เกิดการรวมกลุ่มต่อสู้โดยได้รับการเคลื่อนไหวทางความคิดจากองค์กรพัฒนาเอกชน ความเคลื่อนไหวทางสังคมดังกล่าวก็คือขบวนการทางสังคมแบบใหม่ตามแนวคิดประชาสังคมที่ก่อตัวขึ้นในทศวรรษ 2530 นั่นเอง

ABSTRACT

This research article aims at studying Weera Sudsang's *Khwam Mai Aw Nai Khong Khon Mai Aw Nai: A Collection of Short Stories*, written from 1992 to 1997. The study found that this collection of short stories presented a new discourse against the development discourse of the government aiming to boost materialistic development and economic growth leading to the unfair distribution of resources and causing poverty in the rural areas. This

¹ นิสิตปริญญาโทบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

² รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

collection exhibited the simple, bucolic way of life applying collective local wisdom to live one's life. Simultaneously, the writer revealed the conflicts between government and citizens and among citizens themselves which were largely ignited by the government policy. This led to the formation of a new group in order to retaliate against the opposite parties. And the newly-formed group was intellectually influenced by NGOs. This movement was the new social movement based on the civil society notion which was founded during the 1990s.

บทนำ

นับตั้งแต่รัฐบาลยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ.2504 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่าในสังคมไทยมีวาทกรรมกระแสหลัก³ ที่เด่นชัดคือ วาทกรรมการพัฒนา (Development Discourse) รัฐใช้วาทกรรมดังกล่าวเพื่อปรับประเทศให้ทันสมัย ทัดเทียมกับชาติตะวันตกตามคำแนะนำของสหรัฐอเมริกา แต่หลังจากที่วาทกรรมนี้โลดแล่นอยู่ในสังคมไทยเพียงไม่นาน ภาพของวาทกรรมการพัฒนาที่รัฐบาลได้สร้างขึ้นเพื่อเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่ดีกว่านั้น ถูกท้าทายจากวาทกรรมกระแสรองต่างๆ เนื่องจากผลของการพัฒนาได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสังคม จนก่อให้เกิดปัญหาตามมาอีกมาก (ชาติรี เพ็ญศรี, 2543: 3-6)

วาทกรรมกระแสรองที่เริ่มตั้งคำถามถึงกระแสการพัฒนาคือ วาทกรรมมากซิสต์ วาทกรรมนี้ปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่ราวทศวรรษ 2490 และมีอิทธิพลเรื่อยมาจนถึงทศวรรษ 2520 โดยมีแนวคิดด้านทุนนิยมและการต่อสู้ระหว่างชนชั้น วาทกรรมนี้ได้ส่งอิทธิพลต่อสังคมอย่างชัดเจนจากการเกิดขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย การเกิดอุดมการณ์ทางการเมืองลัทธิมากซ์ในหมู่นักหนังสือพิมพ์ นิสิต นักศึกษาซึ่งได้ส่งอิทธิพลมายังวรรณกรรมเช่นกันโดยเฉพาะในกลุ่มวรรณกรรมเพื่อชีวิต วรรณกรรมเพื่อชีวิตเสนอปัญหาสังคม การต่อสู้ชีวิตของชนชั้นกรรมาชีพและชาวชนบทที่ถูกกระทำจากนายทุนหรืออำนาจรัฐ ด้วยการวิเคราะห์ปัญหาเพื่อให้พบต้นตอ สะท้อนให้เห็นสภาพอันเลวร้าย ความอยุติธรรมในสังคมในลักษณะเห็นอกเห็นใจ และพร้อมชี้แนวทางไปสู่สภาพที่ดีกว่า (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547: 148-149) ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 วรรณกรรมแนวนี้อาจเกิดความตื่นตัวจากกลุ่มนิสิตนักศึกษาที่เริ่มมีการนำเรื่องสั้น “คำขานรับ” ของศรีบูรพาและเรื่องสั้นแนว “เพื่อชีวิต” ยุคเก่าตามแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ของนักเขียนกลุ่มก้าวหน้ายุคก่อน พ.ศ. 2500 กลับมาพิมพ์ใหม่ และได้รวมตัวจัดตั้งกลุ่มวรรณกรรมเพื่อชีวิตขึ้น ตัวอย่างวรรณกรรม เช่น เรื่องสั้นชุดตะวันแดงของรวี โดมพระจันทร์ ที่เสนอภาพชีวิตของชาวนารวมตัวกันต่อสู้กับนายทุนที่โกงที่ดินไปเป็นของตน เรื่อง

³ วาทกรรม (Discourse) เป็นชุดความรู้หนึ่งๆ อาจเป็นคำพูด ข้อความหรือการแสดงออกที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายให้คนในสังคมรับรู้ร่วมกัน วาทกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมมีทั้งวาทกรรมกระแสหลักที่ทำหน้าที่ธำรงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง และมีวาทกรรมกระแสรองที่ถูกสร้างขึ้นใหม่เพื่อมาปะทะวาทกรรมกระแสหลักในลักษณะต่อต้านหรือท้าทายอำนาจเพื่อช่วงชิงการสร้างความหมายใหม่ให้แก่สิ่งที่วาทกรรมกระแสหลักเสนออยู่

“แก้วหยดเดียว” ของศรีดาวเรือง เสนอชีวิตกรรมกรในโรงงานที่ถูกนายทุนกดขี่ใช้แรงงานอย่างไม่เป็นธรรมจึงรวมกลุ่มต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม เรื่อง “ภูเกินนา” ของ วัฒน์ วรรลยางกูร เสนอภาพความทุกข์ยากของชาวนาที่อยู่ในภาวะอับจนหนี้สินท่วมตัวจนต้องรับจ้างฆ่าคน ตัวอย่างเรื่องสั้นเหล่านี้เป็นการแสดงให้เห็นพลังของผู้ถูกกดขี่และความไม่เป็นธรรมของสังคมตามแนวคิดของวรรณกรรมเพื่อชีวิต

หลังจากเหตุการณ์วันมหาวิปโยค 14 ตุลาคม 2516 และ 6 ตุลาคม 2519 นักศึกษาที่ร่วมชุมนุมได้หลบหนีเข้าป่าร่วมกับขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และรัฐบาลได้ปราบปรามอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์มีการปรับแนวคิดในการปราบปรามขบวนการคอมมิวนิสต์จากเดิมที่เน้นการกวาดล้างแบบถอนรากถอนโคนมาสู่การเปิดโอกาสให้เข้าร่วมพัฒนาชาติ ตามคำประกาศของรัฐบาลในนโยบายที่ 66/2523 และ 65/2525 ประกอบกับเกิดความแตกแยกกันเองภายในพรรคคอมมิวนิสต์ ปัจจัยเหล่านี้เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมขบวนการกลับจากป่าสู่เมือง และเข้าร่วมพัฒนาชาติในหน่วยงานต่างๆ เป็นต้นว่า องค์การพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) สื่อมวลชน และภาควิชาการ (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547: 89)

กลุ่มผู้เข้าร่วมขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์ที่หันมาเข้าร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนด้านการพัฒนาชนบทกลุ่มนี้เป็นกลไกสำคัญที่ผลักดันให้เกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในการพัฒนาชนบท และมีการเรียกขานองค์กรกลุ่มนี้ว่า “ขบวนการวัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งถือได้ว่ามีลักษณะเป็นขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ ก่อให้เกิดกระแสท้องถื่นนิยมที่เรียกร้องให้สังคมไทยหันกลับไปให้ความสำคัญแก่ท้องถื่น ด้วยกระบวนการยื่นหยัดต่อสู้ บุรณะ ฟันฟู อัตลักษณ์และอิสรภาพของชุมชนท้องถื่น ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตัวทางแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547: 90) ปัจจัยที่ทำให้เกิดแนวคิดนี้เนื่องจากสังคมไทยขณะนั้นได้รับผลกระทบในเชิงลบจากการพัฒนาเศรษฐกิจของภาครัฐ ทำให้ทรัพยากรในชนบทจำนวนมากอยู่ในสภาพทรุดโทรม การก่อตัวของแนวคิดนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อต่อต้านทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผิดพลาดขาดความสมดุล อีกทั้งแนวคิดนี้ได้กระตุ้นให้กลุ่มต่างๆ หันมาสนใจประเด็นปัญหาในการพัฒนาชนบทมากยิ่งขึ้น รวมทั้งเป็นการยกระดับฐานะของชาวบ้านให้มีสถานภาพและได้รับการยอมรับทัดเทียมกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม

ในววรรณกรรมมีการตอบรับกระแสวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนนี้เช่นกัน เห็นได้จากวรรณกรรมในช่วงทศวรรษ 2520 ที่มีเนื้อหาให้ความสำคัญแก่ชนบท ด้วยการสร้างภาพแทน (representation)⁴ และเรื่องเล่าเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวชนบทที่เรียบง่าย มีศักยภาพและความรู้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองทำให้มีชีวิตอยู่ในชนบทอย่างมีความสุข ตัวอย่างงานวรรณกรรมที่เสนอวาทกรรมนี้อย่างเด่นชัด เช่น บันเทิงคดีของพนม นันทฤกษ์ ในช่วง พ.ศ. 2520–2529 ผู้เขียนได้เสนอเนื้อหาสอดคล้องกับวาทกรรมนี้โดยเชิดชูวัฒนธรรมชุมชนชาวบ้านในท้องถื่นว่าเป็นแนวทางในการปฏิบัติและวิธีการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมองว่าระบบทุนนิยมที่มาพร้อมกับนโยบายการพัฒนาของรัฐเป็นการนำความหายนะมาสู่ชุมชน ทำให้วิถีชีวิตของชาวชนบทเปลี่ยนไป

⁴ ภาพแทน (representation) ในที่นี้หมายถึง ภาพของสังคมเสมือนจริงที่ปรากฏในวรรณกรรม โดยเป็นภาพที่ถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยการเลือกสรรลักษณะเฉพาะของสิ่งต่างๆ มาประสมให้เข้ากัน เพื่อเสนอความหมายและคุณค่าบางอย่างสู่การรับรู้ในหมู่สาธารณชน

จากเดิม ผู้เขียนสนับสนุนแนวคิดนี้ด้วยการสร้างตัวละครที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างพอเพียง มีความเชื่อมั่นในศักยภาพว่ามีความรู้ความสามารถพึ่งพาตนเองใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ และมีวิถีชีวิตชุมชนที่มองว่าเพื่อนมนุษย์เป็นเครือญาติ ก่อให้เกิดพลังสามัคคีและการรวมเครือข่ายชุมชนเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับกลุ่มนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐได้ ภาพแทนเหล่านี้นับเป็นวาทกรรมชุดใหม่ที่แสดงให้เห็นการให้คุณค่าแก่นขนบที่เปลี่ยนไปจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตอย่างชัดเจน (กมลทิพย์ กาลพันธ์, 2554: 133-136)

หลังจากการล่มสลายของพรรคคอมมิวนิสต์ที่ทำให้แนวคิดเรื่องการต่อสู้ทางชนชั้นลดความสำคัญลงไป และมีวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนเกิดขึ้นมาแล้วนั้น แนวคิด “ประชาสังคม” ก็ได้เกิดขึ้นมาเช่นเดียวกัน แนวคิดนี้เกิดจากข้อสรุปที่ว่า การวิเคราะห์แบบชนชั้นไม่สามารถอธิบายการเกิดขึ้นในรูปแบบที่หลากหลายได้ การต่อสู้ทางการเมืองได้เริ่มเปลี่ยนไปในแนวทางที่เรียกว่า “ประชาสังคม”⁵ (Civil Society) อันเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อขยายพื้นที่และความเข้มแข็งของกลุ่มหนึ่งๆ โดยไม่เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจ การเคลื่อนไหวแบบประชาสังคมนี้เป็นการเคลื่อนไหวโดยความสมัครใจของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกันหรือมีปัญหาาร่วมกันในพื้นที่หนึ่งๆ มีลักษณะการรวมตัวและรูปแบบการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย (ใจ อึ้งภากรณ์, 2549: 22) การเคลื่อนไหวในลักษณะนี้เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (new social movement) ตัวอย่างประชาสังคมในสังคมไทยที่เห็นได้ชัดเจนจากกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) สมัชชาคนจน ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตย เป็นต้นว่า สมาพันธ์เพื่อประชาธิปไตย และคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ไยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 72)

การเกิดกลุ่มองค์กรข้างต้นได้ปรากฏเด่นชัดในช่วงทศวรรษ 2530 มีข่าวและเหตุการณ์การชุมนุมประท้วงเกิดขึ้นมากมายและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญคือ เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ใน พ.ศ. 2535 ที่เกิดการรวมกลุ่มชนชั้นกลางทุกสาขาอาชีพที่เข้ามาชุมนุมประท้วงรัฐบาลสมัยพลเอกสุจินดา คราประยูร และเหตุการณ์สมัชชาคนจนชุมนุมประท้วงที่หน้าทำเนียบรัฐบาลใน พ.ศ. 2539 เหตุการณ์เหล่านี้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เกิดปัญหาสังคมต่างๆ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาสิทธิสตรี ปัญหาเหล่านี้เป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศอย่างรวดเร็ว⁶ และการขาดความสมดุลระหว่างเมืองและชนบท

⁵ คำว่า ประชาสังคม ในเชิงแนวคิดทฤษฎีมีคำที่พ้องความหมายหลายคำ เช่น อารยสังคม สังคมประชา สังคมราษฎร การเมืองภาคพลเมือง การเมืองภาคประชาชน ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวทางประชาสังคมรูปแบบใหม่ วัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น คำเหล่านี้เป็นคำที่ใช้เกี่ยวกับแนวความคิดประชาสังคมของนักคิด/นักวิชาการที่มีการนำมาใช้ในหลายลักษณะ โดยนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมการเมืองที่มาจากฐานอำนาจของปัจเจกบุคคลที่มีลักษณะการกระทำร่วมกัน และ/หรือ อาจจะเริ่มต้นจากการกระทำของปัจเจกบุคคลแล้วพัฒนาไปสู่การกระทำร่วมกัน (ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2552: 17-38; เศษฐา ทรัพย์เย็น, 2547ก: 328-380)

⁶ ในทศวรรษ 2530 การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างก้าวกระโดดโดยเฉพาะในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (2531-2534) ที่ประเทศไทยได้รับการกล่าวขานว่าเป็นยุคทองของเศรษฐกิจที่สนับสนุนการค้าอย่างเสรีตามระบบทุนนิยม และมุ่งพัฒนาประเทศไปสู่อุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrialized Countries: NICs) จนทำให้เศรษฐกิจเกิดฟองสบู่และเกิดสภาวะฟองสบู่แตกตามมาใน พ.ศ. 2540 (ลิขิต ชีรเวดิน, 2550: 221)

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยดังกล่าวทำให้เกิดความสนใจการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน โดยเริ่มต้นที่รากฐานของการพัฒนา นั่นคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตคนให้แข็งแกร่งด้วยการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งรองรับและการที่ชุมชนจะแข็งแกร่งได้จะต้องมีความสามารถในการเลี้ยงตนเองด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจที่ระดับรากหญ้า และจะต้องมีอิสระในการจัดการบริหารชุมชนของตนด้วย กระแสความต้องการในการสร้างชุมชนเพื่อดูแลตนเองเป็นแรงผลักดันอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความสนใจในแนวคิดประชาสังคมขึ้นมา จะเห็นได้ว่าแนวคิดประชาสังคมสนใจการสร้างพลังแข็งแกร่งให้แก่ชุมชนเช่นเดียวกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญแก่วิถีชีวิตชุมชน อาจเรียกได้ว่าแนวคิดประชาสังคมเป็นความเคลื่อนไหวสืบเนื่องมาจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แต่แนวคิดประชาสังคมขยายกรอบและต่อยอดมากยิ่งขึ้น โดยที่ประชาสังคมจะเน้นการตระหนักถึงสิทธิและหน้าที่ของประชาชน ความเท่าเทียมกันในสังคม และการรวมกลุ่มเป็นพลังทางสังคมเพิ่มขึ้นมา (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547: 107)

ดังได้กล่าวแล้วว่าการเกิดขึ้นของวาทกรรมมากซิสต์ในทศวรรษ 2490-2520 และวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนในทศวรรษ 2520 ได้ส่งอิทธิพลมายังวรรณกรรมร่วมสมัย จึงเป็นที่น่าสนใจว่าปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530 ที่สอดคล้องกับวาทกรรมประชาสังคมจะส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือไม่ อย่างไร และนักเขียนจะนำเสนอภาพแทนของวาทกรรมนี้เช่นไร ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาจากรวมเรื่องสั้น *ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน* ของวีระ สดสังข์ นักเขียนผู้นี้มีบทบาทในการร่วมก่อตั้งสโมสรนักเขียนภาคอีสาน การรวมกลุ่มเป็นสโมสรนักเขียนนี้เป็นการรวมกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์เดียวกันร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อสังคมซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดประชาสังคม รวมเรื่องสั้นที่นำมาศึกษาชุดนี้เป็นผลงานที่เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2536-2541 และรวมพิมพ์ใน พ.ศ. 2542 ผลงานเหล่านี้เคยตีพิมพ์ในนิตยสารและหนังสือพิมพ์การเมืองมาก่อน เช่น เนชั่นสุดสัปดาห์ ฐานสัปดาห์วิจารณ์ ดอกเบี๋ยการเมือง ผู้เขียนจึงนำเสนอเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์สำคัญทางการเมืองที่ได้รับความสนใจในขณะนั้นมาเป็นวัตถุดิบในการเขียน เช่น การชุมนุมประท้วงของประชาชน เป็นต้น ฉากของเรื่องสั้นเหล่านี้เป็นภาพวิถีชีวิตของชาวชนบทแถบภาคอีสานที่เริ่มเปลี่ยนไปสู่สังคมเมืองมากขึ้นอันเป็นผลจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐทำให้วิถีชีวิตเกิดความเปลี่ยนแปลงและต้องต่อสู้ดิ้นรนทำทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดของตนและชุมชน

วาทกรรมประชาสังคมเป็นความเคลื่อนไหวต่อเนื่องมาจากวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชน ในรวมเรื่องสั้นชุดนี้ผู้เขียนได้สืบทอดแนวคิดนี้ด้วยเช่นกันและแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในทศวรรษ 2530 ที่ยังได้รับการตอบรับจากสังคมว่าเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาพื้นที่ชนบทแทนนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ และได้เสนอแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในกรอบวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนว่าเป็นทางรอดหนึ่งของการดำรงชีวิตในชนบท

ภูมิปัญญาท้องถิ่น: แนวคิดเพื่อความอยู่รอดของชนบท

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวคิดหนึ่งของวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนที่มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนว่ามีองค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความเชื่อรวมทั้งเครือข่ายของชุมชนที่สามารถทำให้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่มีความสุขและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการผสมผสานจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างวิถีชีวิตของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทั้งด้านสังคมวัฒนธรรมและระบบนิเวศในลักษณะองค์รวม ซึ่งความรู้เหล่านี้เป็นประสบการณ์ที่สั่งสมมาอย่างยาวนานของบุคคลที่อยู่ในท้องถิ่น มีการถ่ายทอดปรับตัวเรียนรู้และสืบทอดต่อกันมา (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2545: 9) การหันกลับมาให้ความสนใจแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นการเริ่มพัฒนาจากนักวิชาการและนักพัฒนาชนบทในทศวรรษ 2520 ที่ได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมต่อการพัฒนาชนบท และการนำประสบการณ์ของการพัฒนาชนบทโดยอาศัยวัฒนธรรมของชาวชนบทเป็นเครื่องมือสำคัญ มีการถ่ายทอดความรู้ผ่านขบวนการวัฒนธรรมชุมชนเพื่อเป็นกระแสความคิดทัศนคติทางการพัฒนาประเทศที่ผิดทาง โดยเฉพาะการสร้างแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจภาคเมือง ทำให้ทรัพยากรจำนวนมากในชนบท ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ ถูกดูดซับเพื่อนำมาใช้ในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจของชาติส่งผลให้ชนบทอยู่ในสภาพอ่อนแอ (เชษฐา ทรัพย์เย็น, 2547: 90-91)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ ที่รัฐใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชนในภาคเกษตรกรรมหลายพื้นที่การผลิต แต่เดิมเป็นการปลูกเพื่อดำรงชีพและมีความหลากหลายทางชีวภาพถูกปรับเปลี่ยนไปสู่ภาคอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตจำนวนมากและเป็นการผลิตเชิงเดี่ยว กล่าวคือ การผลิตจะไม่เน้นความหลากหลายของผลผลิตแต่เป็นการผลิตตามความต้องการของตลาด ทำให้ภาคอุตสาหกรรมมีอิทธิพลอยู่เหนือชุมชนก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ เป็นต้นว่า ปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดี ปัญหาสิ่งแวดล้อม และปัญหาหนี้สินของเกษตรกรอันเกิดจากการซื้อเทคโนโลยีในการผลิต เช่น ยาม้าแมลงและปุ๋ยเคมี นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนจึงเสนอแนวทางการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืนซึ่งสนับสนุนให้เกษตรกรกลับไปใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตมากกว่าที่จะพึ่งพาเทคโนโลยีเป็นหลักตามการส่งเสริมของรัฐ (นันทิยา หุตาวัตร และณรงค์ หุตาวัตร, 2544: 77)

ในรวมเรื่องสั้นชุดนี้ผู้เขียนได้เสนอแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยการสร้างตัวละครเอกของเรื่องที่ไม่ปฏิบัติตามกระแสหลักของสังคม และมีอุดมการณ์ต่างกับสังคมส่วนใหญ่คือ ดำรงชีวิตตามแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้จากการเรียนรู้และพึ่งพาตนเองให้อยู่รอดโดยไม่ต้องพึ่งการพัฒนาของรัฐ ทั้งนี้ตัวละครตระหนักถึงสิทธิที่ดินพึงมีในการตัดสินใจเลือกใช้ชีวิตได้ด้วยตนเอง ในเรื่อง “แต่ว่าเป็นเพียงหนึ่งแปลงนา” (2539) ผู้เขียนเสนออุดมการณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านทิดไกรสรผู้มีแนวคิดต่างกับคนในสังคม ทิดไกรสรคือ ชาวนาที่เมื่อถึงฤดูกาลทำนากลับปล่อยนาให้กร้าง สร้างความประหลาดใจให้แก่เพื่อนบ้านเป็นอย่างยิ่ง พวกเขาไม่เข้าใจพฤติกรรมของทิดไกรสรที่มานั่งดื่มห้าแทนการทำนาจนชาวบ้านตำหนิว่าเป็นพวกขี้เกียจสันหลังยาว

“ปลาในบ่อคือรายได้ที่เขาจะได้จากนาแปลงนี้โดยที่เขาไม่ต้องลงทุนลงแรงมากนัก เขาเชื่อว่าการที่ชาวนาอรบข้างและไกลออกไปจากนาของเขาต่างโหมหวานป้อนปลาเพื่อให้อาหารงามรวงดี และเร่งมือหว่านยาฆ่าหญ้าในน้ำ ฉีดพ่นยาฆ่าแมลงต่างๆ นั้น จะทำให้ปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ กระเสือกกระสนหนีตายมาอาศัยอยู่ในแปลงนาของเขา เขาเชื่อว่า ต้นหญ้าที่หนาที่บในแปลงนาของเขา มันจะเป็นที่หลบซ่อนของปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ได้ดี...เขาเชื่อว่า แปลงนาที่ว่างเว้นจากการเพาะปลูกจะเป็นการปรับปรุงบำรุงดินให้ดินสู่สภาพเดิมได้และปลอดภัยเคมีใดๆ” (วีระ สุดสังข์, 2542: 52)

ส่วนเรื่อง “ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน” (2539) ผู้เขียนเสนอความพยายามยื่นหยัดต่อสู้ปัญหาความแห้งแล้งของคนชนบทเพื่อดำรงชีวิตได้โดยไม่ต้องอพยพสู่เมือง ด้วยการสร้างตัวละครสมศักดิ์ที่มีความคิดต่างกับคนในหมู่บ้านและภรรยาของเขาที่ยึดค่านิยมว่าการไปทำงานในเมืองหรือกรุงเทพฯ จะทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของตนและครอบครัวดีขึ้น การไม่ไปทำงานในกรุงเทพฯ นั้นเป็นความผิดอย่างฉาฉนกรรจ์ จนกลายเป็นคนไม่เอาไหน เพราะแม้แต่เด็กที่สำเร็จการศึกษาภาคบังคับก็ต้องไปทำงานที่กรุงเทพฯ คนที่ไม่ได้ไปก็มีแต่เฉพาะเด็ก คนแก่ หรือแม่ลูกอ่อน

59

ยังคงเชื่อว่าการไปอยู่กรุงเทพฯ นั้นเป็นความยากลำบาก บางคนกลับบ้านมือเปล่า ทั้งยังได้โรคภัยกลับมาด้วย คนในหมู่บ้านและภรรยาของเขามองด้านดีเพียงด้านเดียวคือ ความสะดวกสบายอันเป็นค่านิยมหนึ่งที่ได้รับมาจากกระแสทุนนิยมซึ่งไหลบ่าเข้าไปในชนบทอย่างไม่หยุดยั้ง ซึ่งเห็นได้จากข้อความที่ว่า

“นางย่าอยู่บ่อยๆ ว่า คนท่ามาหากินเขาไปกรุงเทพฯ กันทั้งนั้นแล้วนางก็ขึ้นให้ผ้าดู เรือนสองชั้นหลังคามุงกระเบื้องของนายสิทธิชัย สมัยนี้จะมีอยู่มีกิน ปลูกบ้าน ปลูกเรือนสักหลัง ก็ต้องพึ่งพาเงินตราจากกรุงเทพฯ โทรทัศน์ในเรือนของนางจันทร์ก็ซื้อมาจากกรุงเทพฯ ตู้เย็นของนางขวัญสุดาकिनใส่รดผ้าป่ามาจากกรุงเทพฯ มอเตอร์ไซด์รุ่นล่าสุดของนายธนันท์ก็ขื้มาจากกรุงเทพฯ อะไรๆ ก็มาจากกรุงเทพฯ ทั้งนั้น แม้แต่มุ้งหมอน เสื้อผ้า กางเกงใน นางพูดไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย การไปกรุงเทพฯ ได้ฝึกลีกลงในหัวสมองของนางหมดแล้ว คนจะลืมตาอ้าปากได้ก็ต้องไปกรุงเทพฯ อยู่บ้านนอกบ้านนาสมัยนี้จะมีอะไรกัน” (วีระ สดสังข์, 2542: 9-10)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าค่านิยมของการไปทำงานในเมืองหลวงที่ทำให้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นนั้นเป็นผลมาจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่ได้สร้างภาพแทนของเมืองให้เป็นดินแดนที่มีความเจริญน่าอยู่มากกว่าชนบทและเป็นแหล่งแรงงานชั้นดีของคนชนบทที่มีความแอ่งแอ่งไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมอันเป็นอาชีพดั้งเดิมได้

ผู้เขียนสร้างตัวละครสมศักดิ์ให้พึ่งพาตนเองด้วยการนำที่ดินที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ถึงแม้ที่ดินจะแอ่งแอ่งแต่สมศักดิ์เลือกปลูกพืชที่ทนต่อความแอ่งแอ่ง เช่น ข้าวโพด แตงโม รวมถึงคิดจะเพาะพันธุ์เห็ดขายทั้งที่เขา “*ไม่มีความรู้ทางการเกษตรด้านการเพาะพันธุ์อะไรหรอก เขาเพียงคิดว่า เมื่อเขียดตัวผู้ผสมพันธุ์กันแล้ว มันก็ยอมแฉ่ลูกแฉ่หลานออกมา ขอแต่เพียงหมั่นเอาใจใส่ให้อาหารศึกษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เขียดผสมพันธุ์กันได้ คนอื่นเพาะพันธุ์กับได้ เขาก็น่าจะเพาะพันธุ์เขียดได้เช่นกัน*” (วีระ สดสังข์, 2542: 13) ซึ่งถือได้ว่าผู้เขียนเสนอตัวละครที่มีอุดมการณ์รักท้องถิ่นและพยายามปรับตัวให้เข้ากับท้องถิ่นนั้น แต่ขาดองค์ความรู้ที่จะทำให้ประสบผลสำเร็จได้ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้เขียนพยายามจะเสนอว่าองค์ความรู้และภูมิปัญญาเป็นสิ่งสำคัญที่สนับสนุนให้ดำรงชีวิตอยู่ในชนบทได้อย่างยั่งยืนมากกว่าการพัฒนาของรัฐที่เน้นการอพยพเข้าไปเป็นแรงงานในเมือง โดยจะเห็นได้จากท่าทีสนับสนุนแนวคิดนี้ของผู้เขียนด้วยการเสนอตัวละครสิทธิชัยไปประกอบอาชีพขับรถแท็กซี่ในกรุงเทพฯ แล้วจบชีวิตลงเนื่องจากขับรถชนรถบรรทุกสิบล้อ และภรรยาของสมศักดิ์ก็เข้าใจที่เขาเลือกไม่ไปทำงานในกรุงเทพฯ

นอกจากนี้ผู้เขียนก็ได้ตั้งคำถามถึงปัญหาความแอ่งแอ่งของชนบทที่อีสานไว้ด้วยว่า แม้สมศักดิ์จะเลือกใช้ชีวิตอยู่ในชนบท แต่ต้องประสบปัญหาจากสิ่งแวดล้อมไม่เป็นใจ “*แกมันคนไม่เอาไหน ถ้าบ้านเราปลูกพืชปลูกผักได้ ชาวบ้านเขาไม่ไปกรุงเทพฯ กันหรอก แกก็รู้ว่านาไร่บ้านเรา ดินมันเค็ม น้ำมันเค็ม แกก็ยังต้องอยู่ได้*” (วีระ สดสังข์, 2542: 17) เมื่อประสบปัญหาดินเค็มที่ทำให้พืชผลไม่เจริญเติบโต ความอดอยากทำให้ภรรยาของเขาต้องนำเขียดที่สมศักดิ์เลี้ยงไว้คู่เดียวไปทำกับข้าวให้ลูกกิน ความล้มเหลวนี้ทำให้

สมศักดิ์หันไปตีไม้เหล้าเพื่อตัดตนจากโลกภายนอก ซึ่งผู้เขียนได้ตั้งคำถามทิ้งท้ายไว้ว่า “เขาจะทำอะไรได้ เขาไม่มีทางไปอีกแล้ว กรุงเทพฯ ก็ไม่ยอมไป ทำอะไรอยู่ในหมู่บ้านก็ไม่ประสบความสำเร็จ”, “จะมีความหวังใดมาเยียวชีวิตเพื่ออยู่ต่อไปให้ถึงวันพรุ่งนี้” (วิระ สุตสังข์, 2542: 19,21) คำถามนี้เป็นการตั้งถามของผู้เขียนในการเรียกร้องต่อแผนการพัฒนาของรัฐได้เป็นอย่างดีว่าควรใช้นโยบายใดมาสร้างองค์ความรู้ หรือภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาความแห้งแล้งของภาคอีสานเพื่อจะพัฒนาชีวิตได้อย่างยั่งยืน

จากเรื่องข้างต้น ผู้เขียนได้เสนอการตอบโต้การพัฒนาของรัฐด้วยการเสนอการต่อสู้ของปัจเจกชน ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นวิถีชีวิตชุมชนแบบพอเพียงซึ่งเป็นแนวคิดที่เริ่มขึ้นในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ตัวอย่างเรื่องสั้นที่นำมาศึกษานี้เขียนขึ้นในทศวรรษ 2530 ก็ยังคงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เสนอการดำเนินชีวิตของตัวละครด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดนี้มีอย่างต่อเนื่อง ผู้เขียนได้สนับสนุนแนวคิดนี้ว่าเป็นทางเลือกหนึ่งการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน นอกจากนี้ ผู้เขียนยังเสนอแนวคิดประชาสังคมซึ่งเป็นแนวคิดหนึ่งที่ต่อยอดจากวัฒนธรรมชุมชน ด้วยเสนอวิธีการต่อสู้โดยการรวมกลุ่มของประชาชนเป็นประชาสังคมเพื่อมาท้าทายอำนาจรัฐด้วยอีกทางหนึ่ง

ประชาสังคม: รูปแบบขบวนการทางสังคมเพื่อชุมชน

เมื่อสังคมไทยมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสทุนนิยม ความขัดแย้งภายในสังคมได้เปลี่ยนไปเช่นเดียวกัน เรื่องสั้นชุดนี้ผู้เขียนได้เสนอภาพแทนความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนและประชาชนด้วยกันเอง โดยเสนอภาพการชุมนุมประท้วงของประชาชนที่ต่อต้านนโยบายของรัฐ เพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ให้กับกลุ่มของตน ความขัดแย้งที่ผู้เขียนได้นำเสนอนี้เป็นความขัดแย้งที่เปลี่ยนไปจากความขัดแย้งทางชนชั้นตามแนวคิดมากซิสต์ ที่เป็นการขัดแย้งระหว่างนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพ/ชาวนา และมองว่าชนชั้นเป็นเรื่องของความแตกต่างทางผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจภายในโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางการผลิต-วิถีการผลิต การกระทำรวมหมู่หรือการชุมนุมที่เกิดขึ้นเพราะผลประโยชน์ทางวัตถุอันก่อให้เกิดตำแหน่งทางชนชั้น

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า กรอบการวิเคราะห์ดังกล่าวไม่เพียงพอต่อการอธิบายความขัดแย้งระหว่างรัฐกับการชุมนุมของประชาชน นักวิเคราะห์สังคมได้เสนอกรอบการวิเคราะห์แบบขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของประชาสังคม โดยการวิเคราะห์แบบขบวนการทางสังคมใหม่ที่เห็นว่าขบวนการการรวมกลุ่มชุมนุมประท้วงของประชาชนเชื่อมโยงกับกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย และได้เปลี่ยนจากความขัดแย้งเดิมคือระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพมาเป็นการต่อสู้บนความต้องการผลประโยชน์ปกป้องวิถีการดำเนินชีวิตและสิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชน โดยใช้วิธีการต่อสู้ผ่านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองที่ตนมี ด้วยการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน สร้างจิตสำนึกให้รัฐ มากกว่ามุ่งสลายรัฐ เป็นการเปิดพื้นที่ทางการเมือง/พื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นหัวใจของประชาสังคม

วีระ สดสังข์ได้เสนอปัญหาการจัดสรรทรัพยากรในเรื่องสั้นโดยนำมาจากข่าวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสังคมนั่นก็คือ การชุมนุมประท้วงของสมาชิกคนจน ที่ร่วมกันคัดค้านโครงการโขง ชี มูล หน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นระยะ 99 วัน ซึ่งในเรื่อง “จิ้งหรีดบ้าน” (2540) ผู้เขียนใช้กลวิธีที่เน้นความสมจริงของเนื้อเรื่องและการเล่าเรื่องโดยเสนอปัญหาการจัดสรรทรัพยากรที่ทำให้ภายในชุมชนแบ่งประชาชนเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายผู้ได้รับผลประโยชน์และฝ่ายเสียประโยชน์จากการพัฒนา นำไปสู่ปฏิบัติการทางสังคมในการท้าทายอำนาจรัฐด้วยการรวมตัวของประชาชนเพื่อต่อต้านการพัฒนาของรัฐ ซึ่งผู้เขียนได้เล่าถึงเหตุการณ์ในเรื่องไว้ดังนี้

“ความจริง ถ้ารัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ไม่มีโครงการโขง ชี มูล ในปี 2532 น้อยและพี่ชายก็คงจะไม่ได้เป็นจิ้งหรีดในขณะนี้ พอสร้างฝายขนาดใหญ่เสร็จสิ้น และเมื่อมีการเก็บกักน้ำ ผืนนาผืนไร่บริเวณริมฝั่งน้ำก็จมอยู่ใต้น้ำครอบครัวของน้อยและอีกนับร้อยนับพันครอบครัวในหมู่บ้านริมฝั่งน้ำ ตั้งแต่อำเภอราษีไศล โพนทรายและรัตนบุรีไม่อาจหวังผลอะไรได้จากการปลูกข้าว ปลูกปอหรือพืชชนิดอื่นๆ ทำเลเลี้ยงสัตว์ เชื้อเพลิง ยาสมุนไพร ตลาดสดของชาวบ้านเริ่มหายไป

ครอบครัวที่ตกอยู่ในชะตากรรมเดียวกับน้อยต่างคัดค้านการสร้างฝาย ในขณะที่พี่ชายของน้อยและอีกหลายครอบครัวในแถบเดียวกันที่มีนาไร่เหนือฝั่งน้ำขึ้นไปต้องการฝาย เพราะหวังจะสูบน้ำจากฝายไปสู่วิถีนาของตนเพื่อการเกษตรกรรม ความสัมพันธ์ในชุมชนริมฝั่งน้ำเริ่มแบ่งออกเป็นสองฝักสองฝ่ายตั้งแต่นั้นมา...” (วีระ สดสังข์, 2542: 169-171)

จากข้อความข้างต้นผู้เขียนเสนอความขัดแย้งระหว่างตัวละครสองตัวในเรื่องคือ น้อยและพี่ชายที่ต้องขัดแย้งกันเนื่องจากได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของภาครัฐในการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ น้อยและพี่ชายมีอุดมการณ์ต่างกันด้วยเหตุที่ว่าที่นาของน้อยนั้นอยู่ในเขตพื้นที่สร้างเขื่อน ทำให้ไม่มีที่ดินทำกินจึงต้องการเรียกร้องให้ยุติการสร้างเขื่อน แต่พี่ชายของน้อยได้รับส่วนแบ่งมรดกเป็นพื้นที่อยู่เหนือเขื่อนจึงไม่ได้รับผลกระทบ พี่ชายของน้อยจึงเข้าร่วมกับภาครัฐในฐานะแกนนำคัดค้านกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงการสร้างเขื่อน ทั้งน้อยและพี่ชายต่างเป็นหัวหน้ากลุ่มเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ให้ฝ่ายของตน ลักษณะของ “น้อย” คือผู้มีอุดมการณ์เป็นของตนเอง คล้ายคลึงกับลักษณะของผู้นำชุมนุมกลุ่มสมาชิกคนจนในชนบทภาคอีสานที่ร่วมชุมนุมประท้วง ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของปัจเจกชนที่มีแนวคิดเดียวกันมาร่วมกันกระทำกิจกรรมต่างๆ อันเกิดจากการคิดร่วมกัน เพื่อเสริมพลังซึ่งกันและกัน และรับประโยชน์ร่วมกันในกลุ่ม/องค์กรสัมพันธ์กับธรรมชาติของแนวคิดประชาธิปไตย อันเป็นคุณลักษณะตามแนวคิดประชาธิปไตย (ณรงค์ บุญสวขวัณ, 2552: 46)

เหตุการณ์ในเรื่องสั้นแสดงถึงความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนตามแนวคิด “อารยะขัดขืน” (civil disobedience) ซึ่งเป็นแนวคิดที่อธิบายถึงพฤติกรรมของประชาชนในการแสดงออกทางการเมืองตามสิทธิหรือเป็นการแสดงออกถึงอำนาจทางการเมืองเป็นของประชาชน การเผชิญหน้าหรือการท้าทายของตัวละครกับรัฐเป็นการแสดงความขัดขืนต่ออำนาจรัฐ ซึ่งมีสาเหตุจากนโยบายรัฐไม่ตอบสนองเป้าหมายของกลุ่มผู้ชุมนุม รัฐไม่ยอมปฏิบัติตามคำเรียกร้องและไม่ให้ความเป็นธรรม พฤติกรรมการชุมนุมของตัวละครที่เกิดขึ้นจึงเป็น

การกระทำที่กีดกันรัฐบาลและคาดหวังให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนโยบายจนกระทั่งสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มผู้ชุมนุมในที่สุด ลักษณะดังกล่าวเป็นการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน ซึ่งเป็นคุณสมบัติประการสำคัญของประชาสังคมในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ และเห็นได้ว่าตัวละครมีพื้นที่และมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้นกว่าการเมืองระบบตัวแทน (ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2552: 68)

การรวมกลุ่มของประชาชนที่เกิดขึ้นเกิดจากการมีอุดมการณ์ร่วมกันรวมเป็นกลุ่มองค์กรประชาสังคมขึ้นมาต่อสู้กับนโยบายการพัฒนาของรัฐนั้น นับเป็นการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาอีกทางหนึ่ง โดยเสนอความเป็นประชาสังคมขึ้นเป็นวาทกรรมกระแสรองที่เข้ามาตอบโต้ การรวมตัวของประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหานั้นเป็นการสะท้อนถึงความด้อยประสิทธิภาพของรัฐในการจัดการกับปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ตามประเพณีระหว่างรัฐและชาวบ้านกำลังสั่นคลอนและเปลี่ยนแปลงไปจากความสัมพันธ์แบบ “ไพร่กับนาย” หรือ “ผู้ใหญ่กับผู้น้อย” ไปสู่ความสัมพันธ์ที่ประชาชนมีสถานะสูงขึ้นหรือเท่าเทียมมากขึ้น โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์การต่อสู้เรียกร้องที่ผ่านมา ทำให้ความเชื่อมั่นที่มีต่อรัฐเปลี่ยนแปลงเป็นความไม่เชื่อมั่น ไม่วางใจรัฐอีกต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครในเรื่องสั้นที่เสนอความขัดแย้งกันเองระหว่างตัวละครที่เกิดขึ้นนั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนต้องการสื่อถึงศัตรูของประชาชนที่ไม่ปรากฏตัวให้เห็นอย่างชัดเจนอีกต่อไป แต่เดิมนั้นศัตรูของประชาชนตามแนวคิดของมากซีสต์เป็นพ่อค่านายทุนหรือรัฐเท่านั้น แต่ในเรื่องนี้ประชาชนกลับมาเป็นศัตรูกันเอง เรื่องสั้น “จิ้งหรีดปั้น” ได้การแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ทางการเมืองที่มีความซับซ้อนขึ้นด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากชื่อเรื่องและความขัดแย้งของตัวละครระหว่าง “น้อย” และพี่ชายมาเป็นศัตรูกันนั้น ไม่ได้เกิดจากความขัดแย้งส่วนตัวแต่เป็นเรื่องผลประโยชน์ของกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน โดยแต่ละฝ่ายถูก “ปั้นหัว” เหมือนจิ้งหรีดให้มาสู้กัน โดยมีผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลังคือองค์กรพัฒนาเอกชนและเจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทั้งสองคนตกเป็นเครื่องมือทางการเมืองระหว่างภาคเอกชนและรัฐบาลที่มีความคิดเห็นต่างกันเรื่องการสร้างเขื่อนและแสดงถึงความขัดแย้งในสังคมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น

ความขัดแย้งระหว่างภาครัฐและภาคเอกชนที่ซ่อนเร้นได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในตอนท้ายเรื่องหลังจากมีการอนุมัติเงินขดเชยให้กลุ่มของน้อย แต่มีมือบของกลุ่มพี่ชายมาคัดค้านการจ่ายเงิน ผู้เขียนได้เผยศัตรูที่แท้จริงผ่านคำบอกเล่าที่น้อยได้ยินมาว่า “งานนี้เป็นงานของนายอำเภอซึ่งจะไม่ยอมแพ้คู่ปรับอย่างนักพัฒนา ถ้ามีการจ่ายเงินได้แสดงว่านายอำเภอแพ้พวกนักพัฒนา นายอำเภอจึงสั่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เกนทีคนมาคัดค้านและมีคำตอบแทนจากพรรคการเมืองพรรคหนึ่ง มันกลายเป็นเกมการเมือง เกมการต่อรอง ซึ่งชาวบ้านไม่รู้เรื่องเลย” (วีระ สดสังข์, 2542: 172) ขณะเดียวกันในตอนต้นเรื่องที่ผู้เขียนกล่าวว่า “ความจริงถ้ารัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ไม่มีโครงการโขง ชี มูล ในปี 2532 น้อยและพี่ชายก็คงจะไม่ได้เป็นจิ้งหรีดในขณะนี้” (วีระ สดสังข์, 2542: 169) คำกล่าวนี้อ้างถึงศัตรูที่แท้จริงของประชาชน

นั่นคือรัฐบาลด้วยเช่นกัน เนื่องจากหากไม่มีนโยบายของรัฐเข้ามาทำฝ่ายสร้างเงื่อนไขในชุมชน วิธีชีวิตของชาวชนบทก็ไม่เปลี่ยนแปลงไม่ก่อให้เกิดปัญหาภายในชุมชน น้อยและพื้ขายก็ไม่เกิดความบาดหมางกัน ซึ่งคำกล่าวข้างต้นถือว่าเป็นตอบโต้ว่าทฤษฎีการพัฒนาของรัฐได้อีกทางหนึ่ง

องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) กับบทบาทของภาคประชาชน

องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนองค์กรที่ไม่อยู่ในกำกับของภาครัฐแต่มีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาฟื้นฟูชนบทให้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง และเป็นตัวช่วยสำคัญที่ทำให้ชาวชนบทรู้เท่าทันนโยบายการพัฒนาของรัฐ ผู้เขียนได้เสนอบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในเรื่อง “คำบนบานต่อศาลเจ้าพ่อในวันมีอบบุงทำเนียบ” (2539) ด้วยเช่นกัน โดยเรื่องมีอยู่ว่า “ประดิษฐ์” เป็นผู้ใหญ่บ้านมีฐานะอยู่ภายใต้กรอบอำนาจรัฐ ถึงแม้ว่าตนและครอบครัวจะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน แต่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งทางราชการในการเป็นผู้นำชุมชนคอยสอดส่องการประท้วงของกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงรัฐบาลเพื่อรายงานต่อกำนันและนายอำเภอ ประดิษฐ์รู้ว่าอำนาจที่ตนมีอยู่นั้นไม่สามารถยับยั้งการชุมนุมของชาวบ้านได้เนื่องจากมีผู้ชุมนุมเป็นจำนวนมากได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน จนประดิษฐ์ต้องไปบนบานต่อศาลเจ้าพ่อให้การชุมนุมประท้วงยุติลง การรวมกลุ่มผู้ชุมนุมเป็นประชาสังคมในเรื่องนี้นั้นผู้เขียนได้เสนอว่า แนวคิดประชาสังคมไม่ได้เกิดจากความคิดริเริ่มของชาวบ้านเอง แต่เป็นความคิดของนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาผลักดันให้เกิดกระแสประชาสังคมในชนบทที่ให้ประชาชนตระหนักถึงสิทธิ และหน้าที่ที่ตนพึงมีในระบบประชาธิปไตย โดยเป็นการพัฒนาสังคมด้วยการเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นและความเข้มแข็งให้แกชุมชน และเป็นส่วนผลักดันให้คนในสังคมชนบทมีการรวมกลุ่มชุมนุมขึ้นมาเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลสนใจความทุกข์ของประชาชนที่เป็นผลมาจากการพัฒนาของรัฐ

ผู้เขียนนำเสนอบทบาทของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนผ่านการของเล่าของประดิษฐ์ มีความตอนหนึ่งว่า “เมื่อมีปัญหาเกิดมีผู้นำชาวบ้านและยังมีพวกโอๆ (เอ็นจีโอ- เขานึกออกในภายหลัง) มาคอยให้คำแนะนำอีกด้วย” “กลุ่มผู้เรียกร้องเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาคำแนะนำของพวกเอ็นจีโอทำให้เห็นช่องทางการต่อสู้” (วีระ สดสังข์, 2542: 59,61) เช่นเดียวกับเรื่อง “จิ้งหรีดปิ่น” ที่ผู้เขียนได้เสนอบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนไว้ว่า “นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนกลุ่มนี้เองที่ให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้าน จนชาวบ้านกล้าลุกขึ้นเรียกร้องสิทธิจากทางราชการ” (วีระ สดสังข์, 2542: 171) จากตอนที่คัดมานี้จะเห็นได้ว่าผู้เขียนตอกย้ำบทบาทสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนและมองว่าองค์กรนี้ที่มีส่วนสำคัญในการเผยแพร่ความรู้และร่วมแก้ไขปัญหาชุมชน ทำให้เห็นว่าบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นองค์กรหนึ่งของภาคประชาสังคมมีการปฏิบัติตามแนวคิดทฤษฎีอารยะขัดขืนในลักษณะ “การทำแทน” (ณรงค์ บุญสวชัย, 2552: 68; เชนสุา ทรัพย์เย็น, 2547: 93) กล่าวคือ องค์กรพัฒนาเอกชนปฏิบัติหรือดำเนินงานในกิจกรรมที่เป็นภารกิจหรือกิจกรรมปกติของหน่วยงานรัฐหรือราชการ โดยเข้าไปทำกิจกรรมหรือภารกิจที่รัฐเคยปฏิบัติ ลดบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐลง ในขณะเดียวกันก็

ถือได้ว่าอยู่ในลักษณะการทำลายหรือเผชิญหน้ากับรัฐด้วยเช่นกัน ซึ่งการเคลื่อนไหวขององค์กรพัฒนาเอกชน ไม่ได้มองว่ารัฐเป็นศัตรูหรือมุ่งช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่เพียงต้องการปลดปล่อยตนเองจากอำนาจรัฐ เพื่อให้มีอิสระในการดำเนินนโยบายและกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ไม่ถูกแทรกแซง ควบคุม และบังคับจากรัฐ

สรุป

รวมเรื่องสั้น ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน ของวิระ สุกสังข์ ที่เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2536-2541 ช่วงเวลาที่ผู้เขียนสร้างงานชุดนี้มีความสอดคล้องกับเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2530 ที่ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองและเห็นด้านลบของวาทกรรมการพัฒนามากยิ่งขึ้น ปัจจัยสำคัญทางการเมืองนี้ส่งผลให้ผู้เขียนนำเสนอเรื่องสั้นในฐานะปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practice)⁷ มาตอบโต้วาทกรรมการพัฒนา โดยใช้กลวิธีที่เน้นความสมจริงของเนื้อเรื่องและการเล่าเรื่อง ขณะเดียวกันผู้เขียนได้แสดงอัตลักษณ์ความเป็นอีสานผ่านภาพแทนของชนบทถิ่นอีสานเป็นฉากของเรื่อง โดยเสนอวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทที่ต้องต่อสู้กับธรรมชาติและกระแสนิยมด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น และการรวมพลังกันเป็นกลุ่มประชาสังคมต่อสู้กับนโยบายรัฐด้วยสิทธิที่คิดต่างและตระหนักถึงศักยภาพของตน

ภาพแทนที่ผู้เขียนนำเสนอเป็นการเสนอตามกรอบวาทกรรมประชาสังคมใน 2 รูปแบบด้วยกัน คือ การดำรงชีวิตแบบพอเพียงด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และการรวมกลุ่มของประชาชนเป็นขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ ทั้งสองรูปแบบนี้เป็นภาพแทนในตัวตนที่ผู้เขียนนำเสนอในฐานะปฏิบัติการทางวาทกรรมเพื่อต้องการตอบโต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่เข้ามาเปลี่ยนวิถีชีวิตในชนบทให้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ขณะเดียวกันผู้เขียนนำเสนอภาพแทนของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาปฏิบัติการ “ทำแทน” เจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งมีบทบาทสำคัญในการช่วยสร้างองค์ความรู้แนวคิดประชาสังคมและส่งเสริมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ทำให้ชาวชนบทสามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นยืนหยัดได้ด้วยตนเอง มีความรู้ความเข้าใจและตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพที่พึงมีในระบอบประชาธิปไตย ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นมาเรียกร้องสิทธิของตน ภาพแทนที่ผู้เขียนนำเสนอสอดคล้องกับเหตุการณ์พฤษภาทมิฬและการประท้วงของกลุ่มสมัชชาคนจน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญทางการเมืองและสังคม เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นการรวมกลุ่มของประชาชนทั้งชนชั้นกลางและระดับรากหญ้าที่รวมตัวขึ้นมาเพื่อเรียกร้องและต่อต้านรัฐบาล เป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวาทกรรมประชาสังคมในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี การรวมพลังของประชาชนเช่นนี้ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องจนสำเร็จเป็นรูปธรรมโดยการผลักดันให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนใน พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่เกิดจากประชาชนอย่างแท้จริง

⁷ ปฏิบัติการทางวาทกรรมคือ การปฏิบัติที่เป็นจริงโดยผลิตซ้ำความหมายและอำนาจจากวาทกรรมนั้นๆ

เอกสารอ้างอิง

- กมลทิพย์ กาลพันธ์. 2554. “วาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนในบันทึกคดีของพนม นันทฤกษ์ ระหว่าง พ.ศ. 2520-2529.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารคดี สาขาวิชารัฐคดีไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ใจ อึ้งภากรณ์. 2549. **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: ประชาธิปไตยแรงงาน.
- ชัยสิริ สมุทวนิช. 2544. **วรรณกรรมการเมืองไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- ชาติรี เพ็ญศรี. 2543. **วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย: พ.ศ. 2504-2539**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารคดี สาขาวิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เชษฐา ทรัพย์เย็น. 2547ก. “ประชาสังคมไทย: บทสังเคราะห์แนวคิด, การก่อร่างสำนักคิดแบบไทยและ นัยเชิงนิติ-พุดินัยต่อการเมืองไทย.” **รัฐศาสตร์สาร**, 25 (1): 329-380.
- เชษฐา ทรัพย์เย็น. 2547ข. “พัฒนาการความคิดประชาสังคมไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารคดี สาขา การปกครอง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2545. **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2549. **วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ณรงค์ บุญสวยขวัญ. 2552. **การเมืองภาคพลเมือง**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. 2547. **นวนิยายกับสังคมไทย 2475-2500**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นันทิยา หุตาวัตร และณรงค์ หุตาวัตร. 2543. **กว่าจะเป็นธุรกิจโรงสีชุมชน**. อุบลราชธานี: สถาบันชุมชนท้องถิ่น พัฒนา.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2552. **กรอบวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม**. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮน์ริคเบลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. 2545. “ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนา.” ใน ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ และพัชรินทร์ สิริสุนทร (บรรณาธิการ), **ความรู้คู่สังคม: รวมผลงานวิจัยของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย นเรศวร**, หน้า 1-26. กรุงเทพฯ: พี.เอ. ลีฟวิ่ง.
- ลิขิต อีร์เวดิน. 2550. **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์.
- วีระ สดสังข์. 2542. **ความไม่เอาไหนของคนไม่เอาไหน**. กรุงเทพฯ: ชมรมเด็ก.